

**TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI
HUZURIDAGI ILMiy DARAJALAR BERUVCHI
DSc.07/30.12.2019.Yu.22.01 RAQAMLI ILMiy KENGASH
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI**

PIRMATOV OTABEK SHAVKATOVICH

**FUQAROLIK SUD ISHLARINI RAQAMLASHTIRISH VA
VIRTUALLASHTIRISH**

12.00.04 – Fuqarolik professional huquqi, iqtisodiy professional huquqi, Hakamlik jarayoni va
meditsiya

**yuridik fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi
AVTOREFERATI**

Toshkent – 2023

Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati mundarijasi
Оглавление автореферата докторской диссертации
Content of the abstract of doctoral dissertation

Pirmatov Otabek Shavkatovich Fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtuallashtirish.....	3
Pirmatov Otabek Shavkatovich Цифровизация и виртуализация гражданского судопроизводства.....	27
Pirmatov Otabek Shavkatovich Digitization and virtualization of civil proceedings.....	51
E'lon qilingan ishlar ro'yxati Список опубликованных работ List of published works.....	55

TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI
HUZURIDAGI ILMiy DARAJALAR BERUVCHI
DSc.07/30.12.2019.Yu.22.01 RAQAMLI ILMiy KENGASH
TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

PIRMATOV OTABEK SHAVKATOVICH

FUQAROLIK SUD ISHLARINI RAQAMLASHTIRISH VA
VIRTUALLASHTIRISH

12.00.04 – Fuqarolik protsessual huquqi. Iqtisodiy protsessual huquqi. Hakamlik jamiyati va
mediatsiya

yuridik fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi
AVTOREFERATI

Toshkent – 2023

Fan doktori (DSc) dissertatsiyasi mavzusi O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasida B2021.3.DSc.Yu177 raqam bilan ro'yxatga olingan.

Doktorlik dissertatsiyasi Toshkent davlat yuridik universitetida bajarilgan.
Dissertatsiya avtoreferati uch tilda (o'zbek, rus, ingliz (rezюме)) ilmiy kengash veb-sahifasida (www.tdun.uz) va "ZiyouNET" Ashxoriy-ta'lim portalida (www.ziyounet.uz) joylashtirilgan.

Ilmiy mashabatchisi:	Gulsumov Said Saidaxorovich yuridik fanlar doktori, professor
Rasmiy opponentlar:	Mamasiddiqov Muzaffarjon Musajonovich yuridik fanlar doktori, professor Ro'zinazarov Shuxrat Nurdiyevich yuridik fanlar doktori, professor Nazirov Yusuf Bozorovich yuridik fanlar doktori, dotsent
Yetakchi tashkilot:	O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi qoshidagi Yurisdiktor malakasini oshirish markazi

Dissertatsiya hujumasi Toshkent davlat yuridik universiteti huzuridagi DSc 07/30.12.2019.Ya.22.01 raqamli ilmiy kengashning 2023-yil 23-sentabr kuni soat 10.00dagi majlisida bo'lib o'tadi (Mansil: 100047, Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35. Tel.: (99871)233-66-36; faks: (99871)233-37-48, e-mail: info@tdun.uz).

Dissertatsiya bilan Toshkent davlat yuridik universiteti Ashxoriy-resurs markazida tashhush mumkin (1164-raqam bilan ro'yxatga olingan) (Mansil: 100047, Toshkent shahar, Amir Temur ko'chasi, 13. Tel.: 99871 233-66-36).

Dissertatsiya avtoreferati 2023-yil «8» sentabr kuni tanqildi.
(2023-yil 8-sentabrdagi 34-raqamli registr bayonnomasi).

LR.Rustambekov

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash raisi, yuridik fanlar doktori, professor

D.Y.Xabibullayev

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash kotibi, yuridik fanlar nomzodi, professor

B.K.Xodjayev

Ilmiy darajalar beruvchi ilmiy kengash qoshidagi ilmiy shuras raisi, yuridik fanlar doktori, dotsent

KIRISH (doktorlik dissertatsiyasi annotatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Dunyo mamlakatlari sud tizimi cyberjustice, e-justice, e-court, online court, online dispute resolution (ODR), e-litigation nomlari ostida raqamlashib, yangi innovatsion yondashuvlar tatbiq etib borilmoqda¹. Rivojlangan davlatlar sud protsessining ayrim jarayonlarini onlayn tarzda olib borish, mavjud offlayn jarayonlarni raqamli shaklda o'tkazishni boshladilar. Bugungi kunda fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarga da'vo arizasi, ariza va ilimosnomalarni onlayn taqdim qilish, sud majlisida videokonferensaloqa tizimidan foydalanish, davlat bojini onlayn shaklda to'lash, sudni qarorlarni onlayn shaklda tanishish odatiy holga aylandi.

Jahon mamlakatlarida onlayn sud jarayonlarni o'tkazish uchun normativ talablarni soddalashtirish hamda ulardan foydalanish amaliyotini mos ravishda kengaytirish, fuqarolik sud ishlarni ko'rib chiqishni yanada avtomatlashtirish va robotlashtirish, onlayn sud majlislariga asinxron tartibini joriy etish, taraflarni masofadan turib sud majlisida ishtirok etishini kengaytirish, shu bilan birga fuqarolik sud ish materiallari bilan onlayn tanishish, fuqarolik sud ishlarini axborotlashtirishda ilg'or tajribadan foydalanishni faollashtirish, faol elektron sud xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini joriy etmoqdalar. AQSH Kongressining Kutubxonasidagi ma'lumotlariga asosan (hisobotda ushbu ma'lumot AQSH hukumatining rasmiy bayonoti emasligi qayd etilgan) 2020-yilda dunyoning ilg'or rivojlangan 25 mamlakati o'z sud tizimini raqamlashtirish va virtuallashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni ko'ra boshlagan².

World Justice Project xalqaro nodavlat tashkiloti tomonidan dunyo mamlakatlarining 2022-yildagi Huquq ustuvorligi indeksi e'lon qilgan bo'lib, unda O'zbekiston indeksning Fuqarolik odil sudlov indikatorining Fuqarolik sud ishlarini yuritish va sud qarorlarini o'z vaqtida qabul qilish hamda ularni asossiz kechiktirmaslik bo'yicha jahonda 9 o'rinni egallagan³. Xalqaro reytinglarda mazkur indikatorlar bo'yicha yuqori natijalarning asosiy sabablaridan biri sifatida fuqarolik sud ishlarini yuritishga axborot texnologiyalarini keng joriy etilganida ko'rishimiz mumkin.

Mamlakatimiz "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" asosida demokratik islohotlarni amalga oshirmoqda. 2022-yil 28-yanvarda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60 son Farmonida sud tizimini bosqichma-bosqich raqamlashtirish, byurokratik g'ov va to'siqlarni bartaraf etish orqali fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining odil sudlovga erishish darajasini tubdan oshirish⁴ belgilangan.

Mazkur dissertatsiya O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi (bundan buyon matnda FPK yuritiladi) (2018), "Elektron hujjat aylanishi to'g'risida"gi Qonuni (2004), "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonuni (2003)

¹ From digitisation to digital transformation: A case for online courts in commercial disputes? Draft Discussion Paper, European Bank for Reconstruction and Development, 2020, R 4.

² Virtual Civil Trials: The Law Library of Congress, Global Legal Research Directorate, 2020, R. 18.

³ <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/factors/2022/Uzbekistan-Civil%20Justice/>

⁴ Qonunchilik ma'lumotlarining umumiy bazasi, 29.01.2022 y., 06:22:40/0682-usn

qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni (2022), "Odil sudlovga erishish imkoniyatlarini yanada kengaytirish va sudlar faoliyati samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-11-son Farmoni (2023), O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston — 2030" Strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-son Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sud hokimiyati organlari faoliyatini raqamlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4818-son Qarori (2023), O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sudlar faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori (2017) va mavzuga oid boshqa qonun hujjatlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi: Mazkur dissertatsiya respublika fan va texnologiyalar rivojlanishi I. "Axbopotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy-ma'pifiy pivojlanishida innovatsion g'oyalap tizimini shakllantirish va ularni amalga oshirish yo'llari"ning ustuvor yo'nalishlariga muvofiq bajarilgan.

Dissertatsiyaning mavzusi bo'yicha xorijiy ilmiy tadqiqotlar sharti. Fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtuallashtirish mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishlari xorijning nufuzli ilmiy markazlari hamda universitetlarida, jumladan, the University of Newcastle Law School (Avstraliya)⁵, University of Indonesia (Indoneziya)⁶, Amity Law School, Amity University Haryana (Hindiston)⁷ Institut gosudarstva i prava Rossiyskoy akademii nauk (Rossiya)⁸ Osgoode Hall Law School of York University(Kanada)⁹ kabi mamlakatlarda tadqiqot ishlari olib borilgan.

Fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtuallashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar natijasida qator ilmiy natijalarga erishilgan, jumladan; Nyu Kastl huquq universiteti olimlari tomonidan fuqarolik sud ishlarini yuritishga san'iy intellektni tatbiq etish xususan, robot-sudyalar faoliyatini yo'lga qo'yish taklif qilingan; Amity huquq universiteti olimlari tomonidan virtual sud majlislari va e-sudni keng joriy etish tavsiya etilgan; rossiyalik olimlar tomonidan elektron odil sudlovni tashkil etish masalalari tadqiq etilgan; kanadalik olimlar tomonidan fuqarolik sudlarida zamonaviy texnologiyalar yordamida: ariza berish, sud hujjatlari va sud chaqiruv qog'ozini yuborish, taraffar bilan o'zaro hujjatlar almashish va sud jarayoni olib borish zarurati yoritib berilgan.

⁵ Tania Sourdin, *Judge v robot? Artificial intelligence and judicial decision-making*, UNSW Law Journal Volume 41(4), P.1414.

⁶ M. Resi Kurniawan, *Implementation of electronic trial (e-litigation) on the civil cases in Indonesia courts: a legal renewal of civil procedural law*, *Amal Hukum dan Peradilan* - ISSN: 2303-3274 (p. 2128-1100) (c) Vol. 9, no. 1 (2020), pp. 43-70, doi: 10.25214/ajhp.9.1.2020.43-70.

⁷ Papiya Golder, *Future of Virtual Courts in India Post Pandemic: An Analysis*, *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 2020 IJAR May 2020, Volume 7, Issue 2.

⁸ Александр А.В. Информационно-правовые вопросы формирования правосудия в Российской Федерации. Автореферат. 2016. 24 с.

⁹ Janet Walker, Gary D. Watson *New Trends in Procedural Law: New Technologies and the Civil Litigation Process*, Osgoode Hall Law School of York University Osgoode Digital Commons, 2008, R. 256.

Daryo mamlakatlarida fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtualashtirish bo'yicha, xususan quyidagi ustuvor yo'nalishlarida tadqiqotlar olib borilmoqda¹⁰: sud majlislarini videokonferensiya rejimi o'rinda onlayn sud majlislarini tashkil etish orqali videokonferensiya rejimida vositachi bo'lib xizmat qiluvchi sudlardan voz kechish, asinxron sud majlislarini tashkil etish; sud majlisi bayonnomalarini robot-yordamchi orqali yoki zamonaviy axborot-texnologiyalar (maxsus platformalar) orqali tuzish; fuqarolik sud majlislarini olib borishga mo'ljallangan sud platformalari ham mobil ilovalarni keng joriy etish masalalari; robot-sudyalar tomonidan ko'rilgan kichik summadagi da'volar bo'yicha ishlar chiqarilgan sud hujjatlarining majburiyatini ta'minlash; blokcheyn texnologiyalari va vaqt muhri orqali saqlangan raqamli dalillarni baholash masalalari; fuqarolik sud ishi (E sud) tizimida sud ishlarini boshqarish (Electronic Court Case Management System) tathiq etish masalalari shular jumlasidaadir.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Professual (iqtisodiy va fuqarolik) huquqimizda mazkur tadqiqot mavzusi yangi bo'lib, yurtimizda kompleks tadqiqot ishlari olib borilmagan. O'zbekistonda O.Okyulov¹¹, M.Mamasiddiqov¹², S.Gulyanov¹³, Z.Esanova¹⁴, Sh.Ro'zinazarov¹⁵, N.Imomov¹⁶, I.Rustambekov¹⁷, D.Xabibullayev¹⁸, S.Bozarovlarning ilmiy maqola va ishlanmalarida fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish yoritilgan bo'lib, biroq bu borada mamlakatimizning professuallist olimlari tomonidan fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtualashtirish bo'yicha kompleks tadqiqotlar olib borgan.

Shuningdek, ushbu mavzu doirasida MDH davlatlari olimlari M.N.Kuznetsov¹⁹, S.P.Vorobjit²⁰, Sheyko Polina²¹, K.L.Branoviskiy²²,

¹⁰https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdc=0%2C35&q=%2D%D0%BD%D0%80%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%8E%D0%A9-%D1%81%D1%8E%D0%B4-%D0%BA%D0%88%D1%81%D1%81%D0%8E%D1%80%D1%82%D0%80%D1%86%D0%88%D0%88&btnG=nl-qt_pq&sk=168371270533&as=123p%0Dw0E%05e02d

¹¹ Okyulov O. Sud va huquq qo'llash amaliyatida adolat, ishonch, e'timodlik, e'timodlik amoyiblaridan foydalanishning metodologik masalalari. Yurist shahmatlari. №4. 2020. – B.55-64.

¹² Mamasiddiqov M. Fuqarolik prosesida iboratli vositachiligi sifatida elektron hujjatlar va ularni qo'llashning aytin masalalari. YUJOM. Toshkent. 2016. 66 b.

¹³ Gulyanov S. O'zbekistonning raqamli iqtisodiyot rivojlanishi davrida iqtisodiy sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtualashtirish. O'zbekistan qanunchiligi ta'limi. №1.2021. – B. 35-40.

¹⁴ Esanova Z.N. Fuqarolik professual qonunchiligi rivojlanish amoyiblarini yangi professual institutlar. Monografiya. – Toshkent: TDYU, 2022. 102 b.

¹⁵ Ro'zinazarov Sh. ODR as a new way of resolving online disputes in E-commerce. Eurasian Scientific Herald. Volume 7. 2021. B. 323-327.

¹⁶ Imomov N. Analysis of new approaches to civil legal security for loan obligations. Review of law sciences. №2. 2020. – B. 39-43.

¹⁷ Rustambekov I. Blockchain technologies in international dispute resolution. Universiti ekonomika i yuzirpadeziya. №5. 2022. – B.60-63.

¹⁸ Maslilar jarosasi. Fuqarolik ishlarini sidda ko'rishda isbotlash ta' dillari. Monografiya. – Toshkent: 2015. 71 b.

¹⁹ M.N.Kuznetsov. Влияние цифровизации на некоторые руковоляющие аспекты гражданского судопроизводства. ВЕСТНИК МЭГУ серии «Юридические науки». 2020. – С. 64-65.

²⁰ Vorobjit S. Электронные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе. Диссер. канд. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2011. – С. 208-209.

²¹ Sheyko Polina. Анализ новых информационных сервисов как один из элементов цифровой экономики в арбитражном судопроизводстве. Цифровые технологии в юриспруденции: теория и практика [Электронный ресурс]. материалы I Международной межвузовской научно-практической конференции (26 февраля 2020 г., Москва) / ИВУ МГУЭП, Краснодар: гос. аграр. ун-т, 2020. – 206 с.

²² Branoviskiy K.L. и другие. Цифровые технологии в арбитражном процессе: некоторые проблемы и перспективы // <http://www.researchgate.net/publication/33648856>

V.A.Noviskiy, L.Yu.Noviskiy, A.V. Kashanin, A.B. Kozirev²³, S.Vasilkova²⁴, Ye.V. Gritsenko, Yu.A. Yalmer, Ye.Poluchanskayalar muayyan tadqiqot ishlarini olib borganlar. G'arbiy Yevropa, AQSH, Kanada va Osiyoning rivojlangan davlatlari olimlaridan Amy Salyzyn²⁵, Richard Susskind²⁶, Janet Walker, Garry D. Watson²⁷, Dory Reiling²⁸, Franciska Zsófia Gyurancz, Bernadett Krausz²⁹, Tania Sourdin³⁰, Izette Knoetze³¹, Lise Embley³²lar elektron dalillarning o'ziga xos xususiyatlarini yoritganlar³³.

Quyidagi etish lozimki, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 5, 84, 152, 157, 159, 161, 162, 172, 179, 184, 277-moddalarida ariza, shikoyat, hujjatlar yoki pul summalarini elektron shaklda taqdim etish etish, elektron hujjatlarni yuborish, elektron raqamli imzodan foydalanish tartibiga doir normalar mavjud. Biroq fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtuallashtirish dinamikasi va tendensiyalariga doir tadqiqotlar olib borilmagan.

Dissertatsiya tadqiqotining dissertatsiya bajarilgan oliy ta'lim muassasasining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalarini bilan bog'liqligi. Dissertatsiya tadqiqoti Toshkent davlat yuridik universitetining ilmiy-tadqiqot ishlari rejasiga kiritilgan "Fuqarolik sud ishlarini yuritishni soddalashtirish masalalari" nomli ilmiy tadqiqotlar rejasini doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi fuqarolarning odil sudlovga bo'lgan huquqlarini amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish; fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtuallashtirishning protsessual jihatlariga huquqiy nuqtayi nazaridan kompleks ilmiy tavsif berish orqali ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish; muammoni kompleks va har tomonlama o'rganish; ushbu sohadagi muosabatlarni huquqiy tartibga solishga qaratilgan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtuallashtirish tushunchalariga ilmiy ta'riflar ishlab chiqish;

fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtuallashtirishni

²³ Кашанин А.В., Козирев А.Б. и другие. Информационные технологии в правосудии: состояние и перспективы России и мира «Высшая школа экономики». Москва, 2020. С.5.

²⁴Колдирова Юлия Александровна. Принципы цивилистического процесса в системе электронного правосудия. Автореферат. Саратов, 2020. С.11-12.

²⁵ Amy Salyzyn. A New Issue: Reframing the conversation about the use of videoconferencing in civil trials in Ontario. *Osgoode Hall Law Journal* 2012 vol 50(7).

²⁶ Richard Susskind. *The End of Lawyers? Rethinking the Nature of Legal Services*. Oxford: Oxford University Press 2010, p. 93.

²⁷ Janet Walker, Garry D. Watson *New Trends in Procedural Law: New Technologies and the Civil Litigation Process*. Osgoode Hall Law School of York University Osgoode Digital Commons. 2008 at page 256.

²⁸ Dory Reiling. Beyond Court Digitalization With Online Dispute Resolution/ *International Journal For Court Administration* | May 2017. at page 4.

²⁹ Franciska Zsófia Gyurancz, Bernadett Krausz, Dorottya Papp. The AI is now in session – The impact of digitalization on courts. *EJTN THEMIS SEMI-FINAL D – Judicial Ethics and Professional Conduct*. 2019. P. 3.

³⁰ Tania Sourdin. JUDGE V ROBOT? ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND JUDICIAL DECISION-MAKING// *UNSW Law Journal*: 2018 at page 1123.

³¹ Izette Knoetze. Coexistence of the future – virtual courts, e-courtsrooms, videoconferencing and online dispute resolution. *Legal Aid South Africa in Johannesburg*.

³² Lise Embley. Judicial Perspectives on ODR and Other Virtual Court Processes. *ITJ: Quick Response Bulletin*. At page 4.

³³ Ma'lumot o'tirilar asoslarining ta'liq ro'yvati dissertatsiyaning foydalanilgan adabiyotlar ro'yvati da berilgan.

amaliyotga tatbiq etish bog'liq muammolarni tadqiq etish;

fuqarolik sud ishlarini yuritishda raqamli dalillar (digital evidence) tushunchasi yoritib berish;

blokeyn texnologiyalariga asoslangan raqamli dalillarni baxolash muammolarini o'rganish;

fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirishda sun'iy intellektning o'rni ochib berish, xususan kelgusida fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarda robot-sudyalar va robot-sudya yordamchilar keng hayotga tatbiq etilganda, ularning protsessual harakatlarini ochib berish;

E sud tizimida sud ishlarini boshqarish (Electronic Court Case Management System) hamda e-filing xususiyatlarini yoritib berish;

fuqarolik sud ishlarini maxsus platformalarda ko'rishning o'ziga xos jihatlari yoritish;

onlayn sud muhokamalarining protsessual xususiyatlarini yoritish;

asinxron sud majlislarini o'ziga xos protsessual jihatlari ochib berish.

Tadqiqotning obyekti fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtuallashtirish natijasida vujudga keladigan ijtimoiy-huquqiy munosabatlar hisoblanadi.

Tadqiqotning predmetini fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtuallashtirishga oid mavjud nazariy-huquqiy qarashlar; xorijiy mamlakatlar protsessual qonunchiligi hamda tadqiqot mavzusiga oid ilmiy-nazariy qarashlar, konseptual yondashuvlar va qarorlar tahlili tashkil etadi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqot olib borishda umumlashtirish, induksiya, deduksiya, tizimli yondashuv, qiyosiy-huquqiy tahlil, so'rovnomalar o'tkazish, aniqlashtirish, statistik va amaliyot materiallarini o'rganish kabi usullar qo'llanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

sud majlislarida masofadan turib, jumladan mobil qurilmalar va elektron hamkorlikning boshqa shakllari orqali ishtirok etish imkoniyatini kengaytirish, shuningdek ish bo'yicha taraflar uchun sud qarorlarini onlayn tarzda olish imkoniyatini yaratish asoslab berilgan;

fuqarolik sud ishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar va hujjatlarni bevosita davlat organlari va boshqa tashkilotlaridan elektron shaklda olish orqali davlat organlari va sudlar o'rtasida axborot almashuvini yaxshilash lozimligi asoslab berilgan;

mamlaktimizda virtual sud majlislarini rivojlantirish nuqtayi nazaridan sud majlislarida videokonferensaloqa rejimida ishtirok etish imkonini beruvchi mobil dasturni ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish orqali sudlardagi mavjud videokonferensaloqa rejimini yanada takomillashtirish lozimligi asoslab berilgan;

fuqarolik ishi elektron shaklda shakllantirish hamda ishda ishtirok etuvchi shaxslar va fuqarolik sud ishlarini yuritishning boshqa ishtirokchilari hujjatlarni sudga elektron shaklda taqdim etish huquqi hamda fuqarolik ishi elektron shaklda shakllantirilganda, sud hujjatlari sudyaning (sudyalarning) elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlanadi, sud majlislarining hamda protsessual harakatlarning bayonnomalari esa rasmiy qiluvchining va sud majlisi kotibining elektron raqamli imzosi bilan lozimligi ochib berilgan;

sud buyrug'ini berish to'g'risidagi ariza yozma shaklda, shu jumladan axborot tizimi orqali elektron hujjat tarzida berish tartibi asoslab berilgan;

O'zbekiston Respublikasi fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarida hujjat aylanishini yuritishning avtomatlashtirilgan tizimga o'tish nuqtayi nazaridan sud buyrug'i sudyaning elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlangan elektron hujjat tarzida tarafdarga yuborilishi asoslab berilgan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksiga «onlayn sud majlisi», «asinxron sud majlisi», «robot sudya yordamchisi»ga oid normalar kiritishga doir takliflar asoslantirilgan;

fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarda sun'iy intellekti foydalanish zarurati asoslantirib berilgan;

fuqarolik sud ishlarini yuritishda "elektron sudya yordamchisi"ni yoritish zarurati asoslantirib berilgan;

fuqarolik sud ishlarini yuritishda sud majlisi bayonnomalarini sun'iy intellekt yordamida tuzish tartibni joriy etish yoritib berilgan;

fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarida ham chat botlarni tashkil etish zarurati yoritilgan;

fuqarolik sud ishlarini yuritish uchun mobil sud ilovasini yaratish, ushbu ilova orqali sud xizmatini ko'rsatish, dalillar almashish, onlayn tarzda ish yuritish, ish hujjatlarini onlayn yetkazib berish, mobil telefon fayllarini tekshirish tartibi berilgan;

fuqarolik ishlari bo'yicha sud platformasi yaratish zarurati asoslantirib berilgan;

sud majlislari ishtirokchilarini identifikatsiya qilish orqali ularning virtual sud majlislarini ishtirokini kengaytirish zarurati yoritilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchligi. Tadqiqot natijalari milliy qonunchilik normalari, rivojlangan davlatlar tajribasi, qonunni qo'llash amaliyoti, sotsiologik tadqiqotlar (World Justice Project xalqaro nodavlat tashkilotining <https://www.worldjusticeproject.org>), xalqaro ilmiy bazalar (<https://www.lexisnexis.ca>, <https://www.jstor.org>, <https://www.heinonline.org>, <https://papers.ssrn.com>, <https://www.scholar.google.com>) hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining interaktiv xizmatlar portali <https://my.sud.uz> va boshqa rasmiy manbalardan olingan ishonchli ma'lumotlar asosida shakllantirilgan.

Xulosa, taklif va tavsiyalar aprobatsiyadan o'tkazilgan, ularning natijalari milliy va xorijiy nashrlarda e'lon qilingan. Shuningdek, 2023-yilda <https://docs.google.com> elektron plattformasida O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi magistrantlari, TDYU talabalari, TDYU huzuridagi Professional o'qitish markazi tinglovchilari, amaliyotchi huquqshunoslari hamda keng jamoatchilik o'rtasida onlayn so'rovnoma o'tkazilgan (so'rovnoma savollari bilan quyidagi ko'rsatilgan havola orqali onlayn tanishish mumkin)³⁴.

³⁴<https://docs.google.com/forms/d/1e51DpWG22M72dN3M0uq7mg1d8ef-CT3d8d8qwy13Nu/sdrl9d>.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotda ilgari surilgan takliflar va ilmiy xulosalardan fuqarolik protsessual qonunchilikka fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtualashtirishga oid muammolarni hal qilishda, fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish va virtualashtirishni sud amaliyotiga tatbiq etishda inobatga olinishi mumkin.

Dissertatsiyada bayon qilingan materiallardan fuqarolik protsessual huquqi va boshqa maxsus modullarni o'qitishda, mavzoga oid ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishda, qonun ijodkorligi jarayonida foydalanish mumkin.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtualashtirish bo'yicha tadqiqotdan olingan ilmiy natijalar asosida:

sud majlislarida masofadan turib, jumladan mobil qurilmalar va elektron hamkorlikning boshqa shakllari orqali ishtirok etish imkoniyatini kengaytirish, shuningdek ish bo'yicha taraflar uchun sud qarorlarini onlayn tarzda olish imkoniyatini yaratishga oid taklif O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sud hokimiyati organlari faoliyatini raqamlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4818-son Qarorining 2 bandi to'rtinchi xatboshisida aks etgan (O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining 2022-yil 13-oktyabrdagi 27/2-239-22-son ma'lumotnomasi). Mazkur taklif fuqarolarga hamda yuridik shaxslarga sudga bormasdan sud orqali o'zlarining buzilgan huquqlarini tiklash imkoniyatini kengaytirishga xizmat qilgan;

muayyan fuqarolik sud ishini ko'rish jarayonida zarur bo'lgan ma'lumotlar va hujjatlarni bevosita davlat organlari va tashkilotlaridan elektron shaklda olish orqali davlat organlari va sudlar o'rtasida axborot almashuvini yaxshilashga doir taklif O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sud hokimiyati organlari faoliyatini raqamlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4818-son Qarorining 4 bandi uchinchi xatboshisida aks etgan (O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining 2022-yil 13-oktyabrdagi 27/2-239-22-son ma'lumotnomasi). Mazkur taklif fuqarolarning sarson bo'lishini va ortiqcha qog'ozbozlikni oldini olishga xizmat qilgan;

sud majlislarida videokonferensaloqa rejimida ishtirok etish imkonini beruvchi mobil dasturni ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish orqali sudlardagi mavjud videokonferensaloqa rejimini yanada takomillashtirishga doir taklif O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sud hokimiyati organlari faoliyatini raqamlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4818-son Qarorining 6 bandi birinchi xatboshisida aks etgan (O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining 2022-yil 13-oktyabrdagi 27/2-239-22-son ma'lumotnomasi). Mazkur taklif taraflar uyidan yoki ish joyidan chiqmasdan sud majlislarida ishtirok etishini yaratishga xizmat qilgan;

fuqarolik ishi elektron shaklda shakllantirish hamda ishda ishtirok etuvchi shaxslar va fuqarolik sud ishlarini yuritishning boshqa ishtirokchilari hujjatlarni sudga elektron shaklda taqdim etish huquqi hamda mazkur moddaning beshinchi xatboshisidagi fuqarolik ishi elektron shaklda shakllantirilganda, sud hujjatlari sudyaning (sudyalarning) elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlanadi, sud majlislarining hamda protsessual harakatlarning bayonnomalari esa rasmiylik

qiluvchining va sud majlisi kotibining elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlanishiga doir takliflar Fuqarolik protsessual kodeksining 5 moddasida aks etgan (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2022-yil 22-noyabrdagi 06-13/64-son ma'lumotnomasi). Mazkur taklif fuqarolik sud ishlarini elektron shaklda shakllantirishga imkon bergan.

sud buyrug'ini berish to'g'risidagi ariza yozma shaklda, shu jumladan axborot tizimi orqali elektron hujjat tarzida berishga oid takliflar Fuqarolik protsessual kodeksining 172 moddasini ikkinchi xatboshisida ko'rsatilgan (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2022-yil 22-noyabrdagi 06-13/64-son ma'lumotnomasi). Mazkur taklif sud buyrug'i berish to'g'risidagi arizani elektron shaklda berish imkonini bergan;

sud buyrug'i sudyaning elektron raqamli imzosi bilan tasdiqlangan elektron hujjat tarzida yuborilishini Fuqarolik protsessual kodeksining 179 moddasini ikkinchi xatboshisida aks etgan (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2022-yil 22-noyabrdagi 06-13/64-son ma'lumotnomasi). Mazkur taklif sud va taraflar o'rtasida elektron hujjat aylanishi nuqtayi nazaridan inobatga olingan.

Tadqiqot natijalarining aprobativiyasi. Tadqiqot natijalari 7 ta ilmiy anjumanda, jumladan, 4 ta xalqaro va 3 ta respublika ilmiy-amaliy konferensiya va ilmiy seminarlarda muhokamadan o'tgan.

Tadqiqot natijalarining e'lon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi bo'yicha jami 23 ta ilmiy ish, shu jumladan, 1 ta monografiya, 13 ta ilmiy maqola (3 tasi xorijiy nashrlarda) chop etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya tarkibi kirish, 12 ta paragrafni o'z ichiga olgan 5 ta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat. Dissertatsiyaning hajmi 223 betni tashkil etadi.

DISSERTATSIYANING ASOSIY MAZMUNI

Dissertatsiyaning kirish qismida tadqiqot mavzusining dolzarbligi va zarurati, tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining asosiy ustivor yo'nalishlariga bog'liqligi, dissertatsiyaning mavzusi bo'yicha xorijiy ilmiy tadqiqotlar sharhi, muammoning o'rganilganlik darajasi, dissertatsiya tadqiqotining dissertatsiya bajarilgan oliy ta'lim muassasasining ilmiy-tadqiqot ishlari rejalarini bilan bog'liqligi, tadqiqotning maqsad va vazifalari, obyekt va predmeti, usullari, ilmiy yangiligi va amaliy natijasi, tadqiqot natijalarining ishonchligi, ilmiy va amaliy ahamiyati, joriy qilinishi, aprobativiyasi, natijalarning e'lon qilinganligi, dissertatsiyaning hajmi va tuzilishi yoritilgan.

Dissertatsiyaning "Fuqarolik sud ishlari yuritishni raqamlashtirish va virtualashtirishni nazariy-metodologik tavsifi" deb nomlangan birinchi bobda fuqarolik protsessida raqamlashtirish tushunchasi va uning huquqiy asoslari, fuqarolik sud ishlarini virtualashtirish tushunchasi hamda mohiyati, shuningdek, fuqarolik sud ishlari yuritishni raqamlashtirish va virtualashtirishning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan.

Dissertant tomonidan Fuqarolik sud ishlari yuritishni raqamlashtirish va virtualashtirish bo'yicha bir qator huquqshunos olimlar: Richard Susskind,

M.Mamasiddiqov, G.Gulyamov, Z.Esanova, D.Xabibullayev, M.N.Kuznetsov, Sheyko Polina, Francisca Zsófia Gyuranecz, Bernadett Krausz, Henriette Nakad, H. Jaap Van Den Herik, Abdel-Badeeh M.Salem, Jeff Arestylarning fikrlari tahlil qilinib, fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish tushunchasiga doktorinal ta'rif ishlab chiqilgan.

Shuningdek, mazkur bobda Turkiyaning Milliy sud axborot tizimi (Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi, UYAP), Qozog'iston Respublikasining «Torelik» axborot platformasi, Estoniyada sudlarining E-File markaziy axborot tizimlari hamda BAA, Xitoy, Hindiston kabi davlatlarning elektron sud tizimlari haqida to'xtalib o'tilgan.

2023-yilda <https://docs.google.com> elektron platformasida keng jamoatchilik o'rtasida onlayn so'rovnomana o'tkazilgan.

So'rovnomada berilgan «Fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish zarurati nimalarda ko'rsatadi?» degan savolga respondentlarning 11,8% Pandemiya sababli mamlakatimizda vaqtinchalik sudlar faoliyat ko'rsatmadi, shu bois ushbu holatlarni qayta takrorlamasligida degan bo'lsa, 25,5% Axborot texnologiyalarini rivojlanib bormoqda degan, 37,3% Fuqarolarimizga qulayliklar yaratiladi deb javob bergan bo'lsa, 39,2% barcha javoblarda fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish zarurati ko'rinadi deb javob bergan¹⁵.

Ushbu so'rovnomadan ko'rinadiki, fuqarolik sud ishlarini zaruratini bir necha omillarda ko'rish mumkin.

Tadqiqotchi tomonidan fuqarolik sud ishlarini yurtishni raqamlashtirish jarayonini quyidagi harakatlar orqali amalga oshirilishi bo'yicha fikrlar bildirilgan:

-tarafkar, ularning vakillari va fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar o'rtasidagi munosabatlar raqamlashtirilib, ma'lumot, dalillar almashish elektron aloqa vositasi orqali amalga oshiriladi;

-telekommunikatsiya vositalari yordamida - sud majlislarida masofadan turib qatnashish imkoniyatini beruvchi televidion va videokonferensiyalar joriy etila boshlandi;

- audiovizual vositalar yordamida sud majlislarini yozish;

- huquqiy hujjatlarni avtomatlashtirilgan tarzda tayyorlash va sudga murojaat qilish imkoniyati vujudga keladi;

-sun'iy intellektini rivojlantirish bilan protsessual harakatlarni robotlar (botlar) orqali amalga oshiriladi;

-katta ma'lumotlar (big data) yuqori tezlikda qayta ishlashga imkon beradigan sun'iy intellekt yordamida huquqiy masalalarning ehtimoliy yechimlarini olish va ularni tahlil qilish;

-ma'lumotlarning ochiqligi siyosati doirasida sud axboroti, sud hujjatlari va boshqa yuridik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni ommaviy ravishda nashr etish imkoniyatlari kengaytiriladi;

-maxfiylikni ta'minlaydigan vositalar yordamida ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash imkoniyati paydo bo'ladi.

¹⁵<https://docs.google.com/forms/d/1e34qWGiD5MAZ2n3dxCrq3nq1d8e-kT3BdlIqwy13N1/ud89bi-cvurqponom>

Shuningdek, mazkur bobda fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtuallashtirishning o'zaro farqi tushuntirilgan.

Virtual atamasi bu real narsaning raqamli takrorlangan versiyasidir. U dasturiy ta'minot bilan yaratilgan haqiqiy obyektning aniq nusxasi bo'lmasiligi mumkin, ammo uni raqamli ko'rinish sifatida tavsiflash mumkin¹⁶.

Virtual iborasi bilan raqamli iborasi yuqoridagi ta'rif orqali o'zaro farqini aniqlashtirib olishimiz mumkin. Odatda raqamlashtirish iborasi harakatlarni 0 va 1 sanoq tizimi shaklda amalga oshirilganda ishlatamiz mumkin. Raqamlashtirish iborasi virtual iborasidan kengroq tushunchadir. Raqamlashtirish iborasini protsessual harakatlarga nisbatan ham ishlatishimiz mumkin. Virtual sud majlisida sudya va sud majlisi ishtirokchilari raqamli shakli orqali ishtirok etadilar. Sudga da'vo arizalari esa raqamli shaklda taqdim qilinishi yoki hal qiluv qarorini platformadan tortib (skachat) qilib olishi mumkin.

"Fuqarolik sud ishlarini yuritishda raqamli dalillarni baholashning protsessual asoslari va mazmuni" deb nomlangan ikkinchi bobda fuqarolik sud ishlarini yuritishda raqamli dalillar tushunchasi, vaqt muhri (time stamp) hamda blokcheyn texnologiyalariga asoslangan raqamli dalillarni baholash muammolari yoritib berilgan.

SMS xabarlari, elektron pochta xabarlari, veb-saytlar kabi raqamli dalillarining protsessual xususiyatlariga to'xtalib o'tilgan.

Xususan, ijtimoiy tarmoq yozishmalari bilan veb-saytlarga oid raqamli dalillarni o'zaro farqi tushuntirib berilgan. Ijtimoiy tarmoqlar veb-saytlarning bir turi bo'lsa-da, lekin unda amalga oshiriladigan yozishmalar Internetdagi axborotlardan tubdan farq qiladi. Ya'ni, ijtimoiy tarmoqdagi yozishmalar sayt yaratuvchisi yoki uning egasi tomonidan yaratilmaydi, balki uchinchi shaxslar ijtimoiy tarmoq egalari tomonidan yaratiladi. Ijtimoiy tarmoq egalari o'z yozishmalarini anonim tarzda, ya'ni taxallus ostida ham yaratishi hamda boshqa profil ochishi mumkin. Internetdagi axborotlar veb-sayt egasi yoki uning yaratuvchisi tomonidan yaratiladi hamda sayt egasi hamda uning yaratuvchisi o'zlarini yashirish imkoniyati mavjud emas. Internetdagi axborot va ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalar subyektiga ko'ra farqlanadilar.

Yevropa Ittifoqining "Ishki bozorda elektron tranzaksiyalar uchun elektron identifikatsiya va ishonchli xizmatlar to'g'risida"gi Nizom (eIDAS)ning 3-moddasida vaqt muhriga elektron shakldagi boshqa ma'lumotlarni ma'lum bir vaqtga bog'laydigan, oxirgi ma'lumotlarning o'sha payida mavjud bo'lganligini tasdiqlovchi elektron shakldagi ma'lumotlar deb ta'rif berilgan.

Muallif vaqt muhri to'g'risida o'zining fikr-mulohazalarini bildirib o'tgan. Vaqt muxri shifrlangan vaucher hujjati bo'lib, uni quyidagi uch qismga bo'lish mumkin bo'ladi:

- 1) vaqt muhri qo'yilishi kerak bo'lgan hujjatning mazmuni (dayjesti);
- 2) raqamli vaqt muhri qo'yilishi kerak bo'lgan hujjatni qabul qilgan sana va vaqt;
- 3) raqamli imzo.

¹⁶<https://scap.hiservirtualization.techtarget.com/definition/virtual>

Taraffar vaqt muhridan foydalanishda birinchi navbatda faylni dayjestni shakllantirish uchun shifrlaydi va keyin dayjestni maxsus dasturga yuboradi, u sana va vaqt qo'yilgandan so'ng faylni raqamli imzo bilan shifrlaydi.

Vaqt muhri elektron dalillar yaratilganda beriladi va ma'lumotlarning yaxlitligi elektron dalillar saqlanganda xesh qiymatlarini solishtirish orqali tekshiriladi. Xesh funksiyasi ma'lumotlar guruhini raqamga aylantiruvchi funksiyadir.

Shuningdek, mazkur bobda raqamli dalillarni baholashda blokcheyn texnologiyalarining ahamiyatiga ham to'xtalib o'tilgan.

Fuqarolik sud ishlarini yuritishda blokcheynning o'zi dalil emas, balki raqamli ma'lumotlarni saqlash, tashish va tuzatishni texnik amalga oshirish usuli sanaladi.

Blokcheyn - bu faqat saqlash texnologiyasi bo'lib, uning maqsadi raqamli ma'lumotlarning haqiqiyliги va ishonchligini ta'minlashdir. Eng muhimi, raqamli ma'lumotlarning haqiqiyliğini aniqlashdir.

Blokcheyn texnologiyasi asoslangan dalillarni xorijiy mamlakatlarda maqbul dalil sifatida baholanishining asosiy sababi uning texnologik tuzilishidadir. Uning o'ziga xos quyidagi xususiyatlarini ko'rish mumkin:

- tarafdardan birining ixtiyoriga asosan blokcheyn texnologiyasiga asoslangan hujjatlarni o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish (soxtalashtirish va yo'q qilish) mumkin emas;

- blokcheyn texnologiyasiga asoslangan hujjatlar xakerlar hujumiga bardoshli texnologiyadir, bu degani blokcheyn texnologiyasiga asoslangan elektron dalilga uchinchi shaxslarning aralashuviga yo'l qo'yilmaydi;

- blokcheyn texnologiyasida markaziy serverga hojat yo'q va tarmoqning barcha ishtirokchilari teng huquqqa ega. Tarmoqdagi ma'lumotlar bazasi har bir foydalanuvchini o'zida saqlaydi.

SharpShark, SynPat, WordProof, Waves, EUCD, DMCA kabi ilovalarda blokcheyn texnologiyasiga asoslangan hujjatlar tayyorlash mumkin.

«Fuqarolik ishini qo'zg'atish va ishini sudda ko'rishga tayyorlashga» «Electronic Court Case Management System»ni tatbiq etishning o'ziga xos professional xususiyatlari» nomli uchinchi bobda elektron fuqarolik ishi (E- sud) tizimida sud ishlarini boshqarish (Electronic Court Case Management System) va fuqarolik sud ishlarini yuritishga maxsus sud platformalarini tatbiq etish masalalariga to'xtalib o'tilgan.

Electronic Court Case Management Systemning afzalliklarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

sud va taraffar, shuningdek sud hamda odil sudlovga ko'maklashuvchi shaxslar o'rtasida axborot almashishning samarali usuli sanaladi;

fuqarolik sud ishini ko'rishga tayyorlash muddatini qisqartirish imkonini beradi;

sudyalar va sud sodimlari qo'lida bo'lgan hujjatlarini boshqarish va videokonferensiyalar, onlayn hamkorlikda ishlash imkoniyatini beradi;

davlat xizmatchisi va fuqaro o'rtasidagi o'zaro munosahatlarni tartibga solishga xizmat qiladi, ularning jonli muloqotini kamaytirish orqali korrupsiyani oldini olishga xizmat qiladi;

sud tizimi faoliyatining shaffoqligini oshiradi, ya'ni zamonaviy axborot

texnologiyalari sud faoliyati nazoratini osonlashtiradi yoki yaxshilanishiga imkon beradi;

fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining sudga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Electronic Court Case Management System ikki xil interfeys orqali xizmat ko'rsatadi: birinchi interfeys taraflar uchun, ikkinchi interfeys sud xodimlari uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Court Case Management Systemning asosiy elementlaridan biri bu E-filing tizimi bo'lib, barcha yuridik adabiyotlarda fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

E-filing orqali ishini onlayn ro'yxatdan o'tkazishda taraflar foydalanuvchi sifatida ro'yxatdan o'tadilar. Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarga mo'ljallangan platformalar Online Public Access tizimida bo'lishi, ya'ni barcha uchun ochiq platforma bo'lishi kerak.

Tizim advokatlik firmalarini, yuridik xizmat ko'rsatuvchilarni, taraflarni ro'yxatdan o'tkazish imkonini beradi. Ro'yxatdan o'tgandan so'ng barcha subyektlar tizim orqali sud hujjatlarni topshirishlari va sud xizmatidan foydalanishlari mumkin.

Xorijiy davlatlarda bu tizimdan keng foydalanib kelinmoqda. Qo'shma Shtatlar sudlari Milliy markazi tomonidan AQSHning turli shtatlari sudlari turli nomdagi E-filing tizimlarini ro'yxatga olgan. Masalan, Arizona shtatida Arizona Apellyatsiya sudlarining E-filing tizimi, Kolorado shtatida fuqarolik va ma'muriy sud ishlari bo'yicha IIS Projects Colorado Courts, Djordjiya shtatida E-Filing, Michigan shtatida Washtenaw County Trial Court Electronic Filing, Nyu-Meksikada Electronic Filing Project, Nyu-York shtatida Filing by Electronic Means, poytaxt Vashington okrugida Electronic Case Filing hamda Oliy sud uchun E-Filing Project¹⁷ tizimi va har shtatda ko'plab boshqa tizimlar ishlab kelmoqda.

Shuningdek, xorijiy davlatlar qonunchiligida ham o'z aksini topgan. Xususan, Hindiston Respublikasining "Sud muhokamasi qoidalari to'g'risida"gi qonuning 86-moddasida elektron sud ishlari boshqarish to'g'risidagi norma mavjud. Ushbu moddaga ko'ra, sud ishlarini boshqarish tizimi - barcha Hindiston sudlari tomonidan foydalanilishi mumkin bo'lgan, tarmoqqa ulangan dasturiy ta'minot tizimi bo'lib, u har qanday holatda ham barcha tegishli hujjatlarni qabul qilishi, qayta ishlashi, saqlashi, olishi, uzatishi va ko'rsatishi mumkin¹⁸.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining Oliy sudi rasmiy saytining <https://cabinet.sud.uz/exsud/citizen/claim-form/counterclaim/FIRST> (OneID orqali kirish mumkin) bo'limida da'vo arizani to'ldirish va to'langan davlat (milliy va xorijiy valyutada) boji kvitansiyasini birlashtirish funksiyasi mavjud bo'lib, saytning mazkur bo'limda qarshi da'vo arizasi ham berish mumkin.

«Fuqarolik sud ishlarini onlayn sud muhokamalarida ko'rish va hal qilish» nomli to'rtinchi bobda fuqarolik sud ishlarini maxsus sud platformalarida hal etish masalalari hamda onlayn sud muhokamalarining protsessual jihatlari yoritib berilgan.

¹⁷ http://www.uscourts.gov/WC/Publications/KIS_EFFileStateLinksPub.pdf

¹⁸ http://www.in.gov/courts/rules/trial_jproc/index.htm#09_Toc77587752

G'arb mamlakatlarida Justice apps iborasi keng qo'llanilmoqda. Mazkur ibora haqiqat sohasiga oid mobil ilovalar yoki veb-saytlar tushuniladi. Shu nuqtayi nazardan mazkur bobda AQSHda Public Access to Electronic Records (PACER) tizimi, Angliyaning Moneyclaim Online, Italiyaning Processo Civile Telematico, Singapurning e-Litigation, Kanadaning Civil Resolution Tribunal (CRT) kabi platformalarining faoliyati tahlil qilingan.

Shu bilan birgalikda, Xitoyning "MobileMiniCourt" mobil sudi haqida ham to'xtalib o'tilgan.

Muallif tomonidan mobil ilovadan onlayn tarzda ish yuritish holatini kuzatib borish, ish hujjatlarini onlayn yetkazib berish, davlat bojlarini to'lash, mobil telefon fayllarini tekshirish, sudlovlikni aniqlash va ijro varaqasini berish kabi imkoniyatlari haqida to'xtalib o'tgan.

Cud platformalarining imkoniyatlari ham yoritib berilgan:

-qanday fuqarolik sud ishi bo'lishidan qat'iy nazar, da'vo va boshqa hujjatlarni elektron shaklda berish imkoniyati;

-sud majlislarini to'liq onlayn rejimda o'tkazish imkoniyati;

-fuqarolik sud ishi materiallari bilan masofadan tanishish imkoniyati va elektron shakldagi dalillarni taqdim etish xususan, skaner qilingan yozma hujjatlar, shuningdek audio va video yozuvlarni;

-barcha sud qarorlari mazmuni bilan tanishish imkoniyati;

-fuqarolik sud ishlarni ko'rib chiqishda audio jurnallardan foydalanish.

Mazkur bobda tadqiqotchi tomonidan asinxron sud majlisi va sinxron sud majlisiga ham to'xtalib o'tgan.

Onlayn sud majlislari quyidagi afzalliklarga ega:

-masofadan turib sud majlisida ishtirok etish imkoniyatining mavjudligi (sudning mobil ilovalardan foydalanish orqali);

-asinxron sud majlisining mavjudligi;

-avtomatlashtirilgan protseduralar orqali sud hujjatlari va sud harakatlarini kuzatib borish imkoniyatini berilishi;

-sudyalar tomonidan sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda, ish materiallarini tahlil qilgan holda qaror qabul qilish;

-audio protokol tizimlaridan foydalanish imkoniyati;

-sud hujjatlarini avtomatlashtirilgan holda tarqatish (chaqiruv qog'ozlari, sud topshiriqlari va boshqalar);

- hujjatlarni to'liq hajmda ekanligini elektron ko'rib chiqish imkoniyati mavjud bo'ladi.

«Ayrim turdagi fuqarolik sud ishlarini yuritishda sun'iy intellektdan foydalanishning istiqbollari» nomli beshinchi bobda fuqarolik sud ishlarini yuritishda sun'iy intellekt tushunchasi va huquqiy asoslari hamda da'vo tartibidagi ishlarda sun'iy itellektni joriy etish masalalari yoritib berilgan.

Richard Suskind, Dory Reyling, David Lehr, P.M. Morxat, K.L. Branoviskiy, Taniya Scourin, Kromvel Shubart kabi olimlarning protsessual haquqda sun'iy itellektni qo'llash masalalari bo'yicha fikrlari o'rganilgan.

Kolumbiya Konstitutsiyaviy sudining Pretoria, Argentinaning Prometea, Estoniya va Niderlandiyani robot-sudyasi, Xitoyning Intelligent Trial 1.0 dasturi

kabi sun'iy intellektga asoslangan tizimlar yoritib berilgan.

Dastlab, mamlakatimiz fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarida, xususan da'vo tartibidagi ishlarda vujudga keladigan savollarga javob beradigan chat-botlarni tashkil etish mumkin. Ushbu chat-bot fuqarolik sud ishlariga oid savollarga javob berishi mumkinligi yoritilgan.

Shuningdek, sun'iy intellekt tomonidan hal qiluv qarori maxsus algoritmlar asosida shakllantirish yoritilgan. Xususan, qarzni unidirish to'g'risidagi hal qiluv qarorini chiqarishda:

- qarzdor shartnomani buzganligi;
- shartnomani buzganlik uchun qarzdor javobgar bo'la olishi;
- kreditor zarar ko'rgan yoki ko'rishi mumkin;
- zarar shartnoma majburiyatlarining buzilishini himoya qilish maqsadini nazarda tutadi;
- majburiyatni bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmaslik bilan zarar o'rtasida sababiy bog'liqlik mavjud bo'lishligi;
- shartnomada jarima va penya mavjudligi inobatga olinishi lozim.

Yuqoridagi shartlar sun'iy intellekt yordamida dasturlanadi va hal qiluv qarori qabul qilishda foydalaniladi.

Fuqarolik sud ishlarini yuritishga sun'iy intellektni joriy etilishi quyidagilarni ta'minlashi mumkin:

a) fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar faoliyatining sifati va samaradorligini oshirish. Fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarning qarorlarni chiqarish tizimi, matnlar bilan ishlash tizimlaridan foydalanish, sud majlislarining audio va video bayonnomalarini tuzish maqsadida nutq va videoni tanib olish tizimlaridan foydalanish, sud hujjatlari loyihalarini avtomatlashtirilgan holda tayyorlash;

b) jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlarini sud orqali himoya qilish samaradorligini oshirish. Sud jarayoni ishtirokchilari sun'iy intellektdan foydalanish, fuqarolarni biometrik identifikatsiya qilish texnologiyalaridan foydalanish orqali sud majlislarida masofaviy ishtirok etishini kengaytirish;

v) nizolarni kamaytirish maqsadida fuqarolik sud ishining natijalarini bashorat qilish tizimlarini joriy etish orqali buquqiy ongini oshirish.

Sun'iy intellekt texnologiyalari bir necha daqiqada videofayllardagi sun'iy ravishda yaratilgan interferensiya, fotografik materiallarda fotoshop, ovozni buzish, audio treklarga begona tovushlarni aniqlashi mumkin.

Agar fuqarolik sud ishlari bo'yicha qarorlar qabul qilish sun'iy intellektga asoslangan dasturiy ta'minot robotlariga topshiriladigan bo'lsa, sudyaning kelajakdagi vazifasi faqat qarorning qonuniyligini ta'minlashdan iborat bo'lishi mumkin. Bu to'g'ridan to'g'ri faktlarni adolatli baholash va yakuniy qarorni qabul qilishni anglatadi. Sudyaning kelajakda bunga ko'proq vaqti bo'ladi, chunki sun'iy intellekt bu masalaga tegishli dalillarni tezlik bilan baholaydi. Keyin sudya dalillarni ularning baholash mezonlari va matn kontekstidan kelib chiqqan holda tekshirishi mumkin.

Fuqarolik protsessual qonunchiligimizda kichik summadagi da'volar bo'yicha ishlar soddalashtirilgan ish yuritish tartibida ko'rib chiqilishi belgilangan. Xususan,

O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksining 279²-moddasida agar da'voning bahosi yuridik shaxslarga nisbatan bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan, yakka tartibdagi tadbirkorlarga nisbatan o'n baravaridan, jismoniy shaxslarga nisbatan esa besh baravaridan oshmasa, da'vo arizalari bo'yicha ishlar soddalashtirilgan ish yuritish tartibida ko'rib chiqilishi belgilangan.

Mazkur moddadagi da'vo baho summasini sun'iy intellekt yordamida matematik hisoblash imkoniyati mavjud. Shu bois, soddalashtirilgan ish yuritish tartibida ko'riladigan da'volar maxsus platformadagi robot-sudyalar tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin.

XULOSA

"Fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish va virtuallashtirish" mavzusidagi ilmiy-tadqiqot natijasi bo'yicha quyidagi ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan xulosalar, taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

IFUQAROLIK PROTSESUAL HUQUQI FANI NAZARIYASINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN ILMIY-NAZARIY XULOSA VA TAVSIYALAR

1. Muallif tomonidan Fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish iborasiga quyidagicha ilmiy ta'rif ishlab chiqildi:

Fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish – fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarning odil sudlovni amalga oshirish jarayonida sud hamda sud protsessining boshqa ishtirokchilari o'rtasida yuzaga keladigan protsessual harakatlarni raqamli (0 va 1 sanoq tizimida) shaklda amalga oshirishdir. Fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish fuqarolik, mehnat, uy-joy, oila, yer, mulk, mualliflik huquqi to'g'risidagi va boshqa mansabatlardan kelib chiqadigan nizolar bo'yicha da'vo arizasi yoki alohida tartibda, buyruq tartibida, hakamlk sudlarining hal qiluv qarorlari yuzasidan nizolashish bo'yicha, chet davlat sudlarining hamda chet davlat hakamlk sudlarining (arbitrajlarining) hal qiluv qarorlarini tan olish va ijroga qaratish to'g'risidagi ishlar bo'yicha arizalarni onlayn shaklda berishdan tortib, sud majlislarini onlayn shaklda olib borish hamda sudning hal qiluv qarori ijro organiga elektron tartibda topshirilgunga qadar bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi.

2. Dissertant tomonidan O'zbekiston Respublikasida fuqarolik sud ishlarini raqamlashtirish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish lozimligi to'g'risida xulosaga kelindi:

- fuqarolik sud ishlarini ommabop bo'lgan platformaga joylashtirishi;
- onlayn sudlarni mamlakatimizdagi ommabop bo'lgan ijtimoiy tarmoqlarga ulash;
- O'zbekiston Respublikasida elektron sud tizimini takomillashtirish, ya'ni elektron sud muhokamalari, sun'iy intellektni tez tartibda joriy etish;
- elektron sudlarning qarorlarini ijro qilishni takomillashtirish;
- O'zbekiston Respublikasi fuqarolik ishlari bo'yicha sudlariga blokcheyn texnologiyasini tatbiq etish.

3. Muallif tomonidan Fuqarolik sud ishlarini yuritishni virtuallashtirish

iborasiga quyidagicha ta'rif berildi:

Virtual sud - fuqarolik sud ishini onlayn tarzda ro'yxatdan o'tkazish, onlayn tarzda davlat bojini to'lash, sud hujjatlarini yuborish va onlayn chaqiruv qog'ozlari orqali tarafdorni ogohlantirish, maxsus platformada sud muhokamasini o'tkazish hamda sudning hal qiluv qarorini e'lon qilishni qamrab olgan protsessual harakatlar majmuidir.

4. Dissertant tomonidan raqamli dalillar tushunchasiga doktorinal ta'rif ishlab chiqilgan:

Raqamli dalillar - bu fuqarolik protsessual huquqda taraflarning talablari va e'tirozlarini asoslovchi holatlar bor yoki yo'qligini sud tomonidan aniqlashiga asos bo'lib xizmat qiladigan har qanday faktik ma'lumot va fuqarolik ishini to'g'ri hal qilish uchun ahamiyatga ega bo'lgan boshqa holatlarni o'zida mujassamlashtirgan hamda ikkilik sanoq (0 va 1) sistemasi asosida yaratilgan dalillardir.

5. Muallif tomonidan fuqarolik sud ishlarini yuritishda raqamli dalillarini saqlash (sudgacha ta'minlash)ning asosiy usullari quyidagi usullari ko'rsatib o'tilgan:

1) dalilning aslini saqlash vositalarini muhrlash yoki yopib qo'yish;

2) chop etish, suratga olish va ovoz yozish yoki vizual yozishni amalga oshirish;

3) bayonnomalar tuzish;

4) autentifikatsiya;

5) notarial idora orqali ta'minlash;

6) blokcheyn orqali saqlash;

7) vaqt muhri (time stamp) qo'yish.

6. Tadqiqotchi tomonidan isbotlash va dalillarda vaqt muhri birinchi marta ta'rif ishlab chiqilgan. Vaqt muhri maxsus shifrlangan kod bo'lgani uchun vaqt muhri imzolanganidan keyingi shartnomaga kiritilgan o'zgartirishlarni yoki o'chirishlarni ko'rsatib turuvchi dastur sanaladi. Shuningdek, vaqt muhri video qaydnomalarga ham qo'yish mumkin. Shu bois, video yozuvlarni ham soxtalashtirish imkoniyatini kamaytiradi.

7. Dissertant tomonidan vaqt muhridan foydalanishning muhim afzalliklari ko'rsatilib o'tilgan bo'lib, ular quyidagilarni tashkil qiladi:

-foydalanish oson va foydalanuvchidan aniq texnik bilimga ega bo'lishni talab qilmaydi;

-bu hujjat (shartnoma)ni va imzolangan vaqtni keyinchalik o'zgartirilmagligini ta'minlaydi;

- raqamli yozishmalarni o'chirish va qayta tahrirlash nisbatan ancha oson bo'lgani uchun ularni fuqarolik sud ishlarini yuritishda dalil sifatida baholashda muammolar tug'diradi, shu bois, hujjat (shartnoma)ga kiritilgan vaqt muhri imzolovchilar tomonidan rad etilishi mumkin emas va fuqarolik ishlari bo'yicha sud muhokamasida dalil sifatida ishlatilishi mumkin.

8. Muallif tomonidan fuqarolik protsessida blokcheyn texnologiyasini qo'llashning asosiy maqsadi ko'rsatib o'tilgan.

Fuqarolik protsessida blokcheyn – fuqarolik sud ishlarini yuritishda faqat saqlash texnologiyasi bo'lib, uning maqsadi raqamli ma'lumotlarning haqiqiyliги va ishonchligini ta'minlashdir. Eng muhimi, raqamli ma'lumotlarning haqiqiyliğini aniqlashdir.

9. Muallif tomonidan *Electronic Court Case Management System* iborasiga o'z ta'rifini ishlab chiqan:

Electronic Court Case Management System elektron sud ishlarini yuritish, ularni avtomatlashtirish tizimi orqali boshqarish hamda hujjatlar, shu jumladan, sud hujjatlarini elektron tarzda uzatish, qayta ishlash, saqlashga mo'ljallangan tizimdir.

10. Muallif tomonidan fuqarolik ishlari bo'yicha sud platformasi iborasiga ta'rif ishlab chiqildi:

Fuqarolik ishlari bo'yicha sud platformasi – bu da'vo arizasini ish yurituviga qabul qilishidan boshlab, sud qarori qabul qilishni o'zi ichiga olgan harakatlarni raqamlashtirilgan shaklda olib boruvchi dasturdir.

11. Tadqiqotchi tomonidan *Electronic court filing* iborasiga ta'rif ishlab chiqilgan:

Electronic court filing - sudga taraflar yoki uning vakillari tomonidan avtomatlashtirilgan tarzda da'vo ariza (qarshi da'vo arizasi yoki ariza) yoki boshqa iltimosnomalarini taqdim qilishdir.

12. Fuqarolik ishlari bo'yicha sud platformalarining quyidagi afzalliklari ochib berilgan:

-qanday fuqarolik sud ishi bo'lishidan qat'i nazar, da'vo va boshqa hujjatlarni elektron shaklda berish imkoniyati;

-sud majlislarini to'liq onlayn rejimda o'tkazish imkoniyati;

-fuqarolik sud ishi materiallari bilan masofadan tanishish imkoniyati va elektron shakldagi dalillarni taqdim etish xususan, skaner qilingan yozma hujjatlar, shuningdek audio va video yozuvlarni;

-barcha sud qarorlari mazmunini bilan tanishish imkoniyati;

-fuqarolik sud ishlarni ko'rib chiqishda audio jurnallardan foydalanish.

13. Tadqiqotchi tomonidan asinxron sud majlisi tushunchasiga ta'rif ishlab chiqilgan:

Asinxron sud majlisi bu sud majlisi ishtirokchilari turli vaqtlarda onlayn sud majlisi zalida ishtirok etishlarini tushunish lozim.

14. Muallif tomonidan mamlakatimizda fuqarolik sud ishlarini yuritishning eng istiqbolli yo'nalishlari belgilab olindi:

onlayn sud jarayonlarni o'tkazish uchun normativ talablarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish amaliyotini mos ravishda kengaytirish;

birinchi navbatda, buyruq tartibida ish yuritish, soddalashtirilgan tartibda ish yuritishni robotlashtirish, nizosiz da'volarni ko'rib chiqishga sun'iy intellektni tatbiq etish;

ayrim toifadagi nizolarni ko'rib chiqishni to'liq onlayn tarzda ko'rib chiqishga o'tish;

onlayn tarzda ko'rib chiqilayotgan ishlarga asinxron tartibini joriy etish;

sud majlisi ishtirokchilarini masofadan turib fuqarolik sud ishi hujjatlari bilan tanishish hamda hujjatlar, dalillarni elektron shaklda taqdim etish imkoniyatini yaratish.

15. Fuqarolik sud ishlarini yurtishni raqamlashtirish jarayonini quyidagilarni qamrab olishi qayd etildi:

-tarafklar, ularning vakillari va fuqarolik ishlari bo'yicha sudlar o'rtasidagi munosabatlarni raqamlashtirilib, ma'lumot, dalillar almashish elektron aloqa vositasi orqali amalga oshirish;

-telekommunikatsiya vositalari yordamida - sud platformalari hamda ilovalari yordamida sud majlislarini amalga oshirish;

- audiovizual vositalar yordamida sud majlislarini yozish orqali an'anaviy sud majlisi bayonnomlaridan vrz kechish;

- huquqiy hujjatlarni avtomatlashtirilgan tarzda tayyorlash va sudga murojaat qilish;

-sun'iy intellektni rivojlantirish bilan protsessual harakatlarni robotlar ("botlar") orqali amalga oshirish;

-katta ma'lumotlar (big data) yuqori tezlikda qayta ishlashga imkon beradigan sun'iy intellekt yordamida huquqiy masaklarning ehtimoliy yechimlarini olish va ularni tahlil qilish;

-ma'lumotlarning ochiqligi siyosati doirasida sud axboroti, sud hujjatlari va boshqa yuridik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni ommaviy ravishda nashr etish imkoniyatlari kengaytirish;

-maxfiylikni ta'minlaydigan vositalar yordamida ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash ta'minlashdir.

16. Tadqiqotchi tomonidan raqamli dalillarni quyidagicha tasniflash taklif etildi:

1) matndan iborat hujjatlar: so'z, tinish belgilari, jadvallar, turli belgilar yoki boshqa kodlangan matnlardan tuzilgan hujjatlar. Word va WRS Office dasturlari kenga qo'llaniladi.

2) grafik fayllar: dizayn yoki ishlab chiqarish uchun kompyuterga xos dasturiy ta'minot tizimlari tomonidan yaratilgan grafik ma'lumotlar. Grafika orqali arxitektura, san'at, rassomchilik va boshqa sohalarda keng qo'llanilishi mumkin.

3) ma'lumotlar bazasi: bir nechta ma'lumotlar yozuvlaridan tashkil topgan fayl. Ma'lumotlar bazasi tizimining vazifasi - ma'lumotlarni kiritish va saqlash, so'rov hamda ko'rsatmalarga muvofiq natijalarni ekranga chiqarishdir. U yuqori axborot qiymatiga ega bo'ladi.

4) dastur ta'minot: kompyuter, mobil aloqasi va boshqa texnik vositalarining faoliyat yuritishni ta'minlaydigan tizim.

5) video, audio fayllar: odatda "multimedia" fayllari deb ataladi, ular videoga olish va audio yozish bilan vujudga keladi.

17. Muallif tomonidan fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirishda civilcases.uz platformasi va uni ilovasini tashkil etish zarurati yoritib berilgan.

II. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUN HUJJATLARI VA SUD AMALIYOTINI TAKOMILLASHATIRISHIGA QARATILGAN TAKLIF VA TAVSIYALAR

18. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksiga quyidagi moddalarni to'ldirish asoslantirildi.

55-modda. Sud majlisi kotibi

Sud majlisida sud majlisi kotibi vazifasini sudyaning yordamchisi (katta yordamchisi) bajaradi.

Onlayn sud majlisidagi sud majlisi kotibi vazifasini sun'iy intellekta asoslangan robot bajaradi. Onlayn sud majlisidagi robot-yordamchi o'zining elektron imzosi bilan sud hujjatlarini imzolaydi.

152-modda. Protsessual muddatlarni hisoblash

Agar oylar bilan hisoblanadigan muddatning tugashi tegishli sanasi bo'lmagan oyga to'g'ri kelsa, muddat shu oyning oxirgi kuni tamom bo'ladi. Bu muddatning oxirgi kuni ish kuni bo'lmagan kunga to'g'ri kelgan taqdirda, undan keyingi birinchi ish kuni muddatning tamom bo'lish kuni hisoblanadi.

Tarafdarning iltimosiga asosan sudyaning roziligi bilan onlayn sud majlisidagi asinxron shaklda olib borilganda sud majlisidagi dam olish va bayram kunlari hamda sudning ish vaqtidan keyin ham amalga oshirilishi mumkin.

172-modda. Sud buyrug'ini berish to'g'risidagi arizaning shakli va mazmuni

Sud buyrug'ini berish to'g'risidagi ariza yozma shaklda, shu jumladan sud maxsus platformasi va uning ilovasi orqali beriladi. Arizada quyidagilar ko'rsatilishi kerak.

206-modda. Sudya yordamchisining (katta yordamchisining) ishini sud muhokamasiga tayyorlash bo'yicha harakatlari

Sudyaning yordamchisi (katta yordamchisi) sudyaning topshirig'iga binoan quyidagi harakatlarni amalga oshiradi:

1) sudyaga kelib tushgan arizalarni o'rganadi va ularni ko'rish yuzasidan takliflar kiritadi, sud hujjatlari loyihalarini tayyorlaydi;

1') sudyaning yordamchisi (katta yordamchisi) E-filing tizimi orqali kelib tushgan ariza va unga itova qilingan hujjatlari ko'rib chiqadi, uning kamchiliklari to'g'risida tarafdorni xabardor qiladi, onlayn sud majlisi to'g'risida ma'lumotlar va boshqa sud hujjatlarini tarafdarning tizimidagi profililariga yuboradi.

2) ishini sud muhokamasiga tayyorlash vazifalarini hal qilishda, shu jumladan ishda ishtirok etuvchi shaxslar doirasini aniqlashda va boshqa shaxslarni jalb qilish to'g'risidagi masalani hal etishda ishtirok etadi;

3) sud protsessini tayyorlashni va o'tkazishni tashkil etishda ishtirok etadi;

4) arizalar va murojaatlar, shuningdek ko'rilishi keyinga qoldirilgan yoki ish yuritish to'xtatib turilgan ishlar o'z vaqtida ko'rilishi ta'minlanishini tashkil etadi;

5) taraf va protsessning boshqa ishtirokchilarini ishini ko'rish vaqti va joyi haqida xabardor qiladi.

Sudyaning yordamchisi (katta yordamchisi) sudyaning topshirig'iga binoan boshqa harakatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

208-modda. Sud majlisi

Sudlarning maxsus platformasidagi onlayn sud majlislari asinxron shaklda taraflarning roziligi bilan amalga oshirilishi mumkin. Asinxron sud majlislarining vaqti ishlarni ko'rish va hal qilish muddatlaridan oshib ketmasligi kerak.

209¹-modda. Sudning maxsus platformalari

Taraflarning iltimosnomasi bilan sud majlislari sudning maxsus platformasida amalga oshirilishi mumkin. Buning ishda ishtirok etuvchi shaxslar sudning maxsus platformasidan ro'yxatdan o'tgan bo'lishlari lozim.

Sud platformasida sud majlisi o'tkazilganda taraflar hamda ishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslar biometrik identifikatsiyalash orqali tekshiriladi.

209²-modda. Onlayn da'vo arizalarni qabul qilish tartibi

Onlayn sud da'vogar tomonidan taqdim etilgan da'vo ariza va unga ilova hujjatlarni onlayn rejimida qabul qiladi va da'vo ariza olinganidan keyin 10 kun ichida onlayn sud quyidagi harakatlarni amalga oshiradi:

1) protsessual qonunchilik talablarga javob beradiganlar da'vo arizalarni ro'yxatdan o'tkazadilar va ishni qabul qilish to'g'risidagi xabarnomani taraflarga va boshqa sud hujjatlarini javobgarga yuboradilar.

2) taqdim etilgan da'vo arizasi va unga ilova qilingan hujjatlar protsessual qonunchilik talablarga javob bermasa, o'z vaqtida da'vo arizani tuzatish to'g'risidagi xabarnoma yuboriladi va qayta da'vo ariza qabul qilingan kunning ertasi kunidan da'vo ariza qabul vaqti qayta hisoblanadi. Agar da'vogar belgilangan muddat ichida da'vo arizasiga protsessual qonunchilik talablariga binoan tuzatishlar kiritmasa, sud da'vo arizasini qaytarish to'g'risida ajrim qabul qiladi.

220-modda. Ishda ishtirok etuvchi shaxslarning sud majlisiga kelmaganligi oqibatlari

Ishda ishtirok etuvchi shaxslardan birortasi sud majlisiga kelmagan taqdirda, ularga sudning chaqiruv qog'uzi yoki boshqa xabarnomalar topshirilganligi (yetkazib berilganligi) to'g'risidagi ma'lumat mavjud bo'lmasa, sud ish muhokamasini keyinga qoldiradi.

Asinxron sud majlisida ishda ishtirok etuvchi shaxslarning sud majlisida ishtirok etayotganligi tekshirilmaydi.

229-modda. Guvohni so'roq qilish tartibi

So'roq qilinmagan guvohlar ishni muhokama qilish vaqtida sud majlisi zalida bo'lishi mumkin emas. Onlayn sud majlislarida ham so'roq qilinmagan guvohlar ham onlayn sud majlislarini kuzatishga yo'l qo'yilmaydi. Ularni so'roq qilish vaqti kelganda raislik qiluvchi tomonidan onlayn sud majlislariga kirishga ruxsat beriladi.

278-modda. Bayonnoma tuzish

Bayonnoma sud majlisi kotibi tomonidan sud majlisining o'zida yoki sud majlisi zalidan tashqarida alohida protsessual harakat bajarilganida yuritiladi.

Ishda ishtirok etuvchi shaxslar o'zlari ish uchun ahamiyatga ega deb

hisoblangun holatlarni bayonnomaga kiritish to'g'risida iltimosnomalar berishga haqli.

Tarafdarning, uchinchi shaxslarning o'zlari qo'ygan talablardan butunlay yoki qisman voz kechganligi haqidagi, qo'yilgan talablarni tan olishi, ishni kelishuv hitimi bilan tamomlash to'g'risidagi arizalari bayonnomaga kiritiladi. Bayonnomaga sud majlisi tamom bo'lganidan yoki alohida protsessual harakat amalga oshirilganidan keyin kechi bilan uch kunda raislik qiluvchi va sud majlisining kotibi tomonidan imzolanishi kerak. Kiritilgan barcha o'zgarishlar, tuzatishlar, qo'shimchalar bayonnomada izohlanishi kerak.

Onlayn sud majlislardagi bayonnomalari sun'iy intellektaga asoslangan dasturlar tomonidan tuziladi. Bayonnomaga sud majlisi tamom bo'lganidan keyin raislik qiluvchi hamda sud majlisi kotibining elektron imzosi bilan tasdiqlanadi.

279-modda. Bayonnomaga yuzasidan fikr-mulohaza bildirish

Ishda ishtirok etuvchi shaxslar sud majlisining bayonnomasi bilan tanishib chiqishga va unda yo'l qo'yilgan xatoliklarni yoki uning to'liq emasligini u imzolangan kundan e'tiboran besh kun ichida ko'rsatib, bayonnomaga yuzasidan yozma ravishda fikr-mulohazalar bildirishga haqli.

Bayonnomaga doir berilgan fikr-mulohazalarni raislik qiluvchi ko'rib chiqadi va u ushbu fikrlarga qo'shilgan taqdirda, bu fikr-mulohazalarning to'g'riligini tasdiqlaydi hamda ularni sud majlisining bayonnomasiga qo'shib qo'yadi.

Raislik qiluvchi berilgan fikr-mulohazalarga qo'shilmasa, ular sud majlisida ko'rib chiqiladi. Berilgan fikr-mulohazalar barcha hollarda ham ishga qo'shib qo'yilishi kerak.

Bayonnomaga doir fikr-mulohazalar ular topshirilgan kundan e'tiboran yetti kun ichida ishda ishtirok etuvchi shaxslarni xabardor qilgan holda ko'rib chiqilishi kerak. Biroq, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning kelmasligi bayonnomaga yuzasidan bildirilgan fikr-mulohazalar to'g'risidagi arizani ko'rib chiqishga to'sqinlik qilmaydi.

Sud protsessi ishtirokchilari sud majlisining audio- yoki videoyozuvi bilan tanishish huquqiga ega.

Sud majlisining audio- yoki videoyozuvlari ko'chirma nusxasi sud protsessi ishtirokchilariga ishni ko'rgan sudning ruxsati bilan beriladi.

Onlayn sud majlislardagi bayonnomalar bilan taraflar onlayn sud platformasidagi shaxsiy kabinetida tanishishlari mumkin.

279³-modda. Soddalashtirilgan ish yuritish tartibida ko'rib chiqiladigan ish bo'yicha da'vo arizasiga doir talablar

Soddalashtirilgan ish yuritish tartibida ko'rib chiqiladigan ish bo'yicha da'vo arisasi civilcases.uz maxsus platformasi (mobil ilovasi)da to'ldiriladi hamda da'vo arizasiga ilova qilingan hujjatlar platformaga biriktiriladi.

279⁴-modda. Ishni soddalashtirilgan ish yuritish tartibida ko'rib chiqishning o'ziga xos xususiyatlari

Soddalashtirilgan ish yuritish tartibidagi ishlar civilcases.uz maxsus platformasi (mobil ilovasi)da ko'rilayotganda taraflarning xoxishiga asosan

mazkur nizolar robot-sudya tomonidan hal qilinishi mumkin.

Soddalashtirilgan ish yuritish tartibidagi ishlar robot-sudya tomonidan ko'rilayotganda arizani ish yuritishga qabul qilish va ish qo'zg'atish haqida qir'in chiqarilgan kundan e'tiboran 10 kundan oshmasligi kerak.

Soddalashtirilgan ish yuritish tartibidagi ishlar robot-sudya tomonidan ko'rilayotganda mazkur ishlar soddalashtirilgan ish yuritish tartibidagi ishlarning umumiy qoidalari asosida amalga oshiriladi.

279⁵-modda. Soddalashtirilgan ish yuritish tartibida ko'rib chiqilgan ish bo'yicha hal qiluv qarori

Soddalashtirilgan ish yuritish tartibidagi ishlar robot-sudya tomonidan ko'rilganda ish bo'yicha hal qiluv qarori robot-sudyaning elektron imzosi bilan imzolanadi, sudning maxsus platformasi (mobil ilovasi)ga qo'yiladi.

Yuqoridagi o'zgartirish va qo'shimchalarni kiritish orqali axborot-texnologiyalari dastlab uncha murakkab ishlarni tatbiq etish orqali robot-sudyalarni sinov tariqasida ishlatish imkoniyati paydo bo'lish bilan birgalikda sudyalarni ish hajmini kamayishiga xizmat qilishi mumkin.